

онша тасланбайтығын меруерт даналары көринип тур. Ақылды албырататығын дәрежедегі бундай салтанаттың ортасында, қыз жауанлардың қоршауында отырған елиу жаслардағы мәліеке Бабырды да Қасымбекте де әдеуір албыратып таслады”[4:297].

Кузатиб турганимиздек, қорақалпоқ таржимонлары «кабо» миллий уст кийимини «бешпент» деб ўгиришар экан, назаримизда, ушбу миллий реалияни тўғри ифодлашган. Аммо «токи» бош кийимни «такия»шаклида бериб адашишган. Албатта, ўтмиш даврда кийилган кийим-бошлар, ишлатилган жиҳозлар, ҳарбий аслаҳалар номи бугунги кун лексикасидан анча узок. Табиийки, таржимон олдида ана шундай машаққатли вазифани маҳорат билан ўз она тилига ўгириш масаласи кўйилади. Рус таржимони Ю.Суровцев эса «Юлдузли тунлар»нинг русча ўгирмасида «кумушранг-қора кўйлак» (*серебристо-черном платье*) тарзида рус тилига ўгиради. Миллий бош кийим токи эса «шапка» тарзида русчага ўгирилган. Мисолни келтирамиз:

Русча таржимада: *«Хадича была серебристо-черном платье без украшений, лишь голубоватая конусообразная шапка на голове посылала глаза тому, кто смел бы посмотреть на бегим прямо, свет редуих жемчужин. Величественна богата, но – скромна! Женская свита ослепляет пестротой нарядов, сама же властельница показывает, что придерживается иных вкусов и выше роскоши ставит разум»* [3:258].

Мисоллар шуни кўрсатмоқдаки, Хадича бегимнинг миллий бош кийимини туркманча, қорақалпоқча, русчага ўгиришда таржимонлар росса қийналишгани

кўриниб турибди. Рус таржимони “қўкиш токи”ни *“голубоватая конусообразная шапка”* деб ўгирар экан, мутаржим рус китобхонига Хадича бегимнинг бошидаги токининг бошга кийиладиган кўкиш рангдаги конуссимон бош кийим эканини англатиш учун замонавий лексикадаги “шапка” сўзини ишлатади. Афсуски, аслиятдаги “токи” билан “шапка” икки дунёда ҳам тенг эквивалент бўла олмайди. Демак, таржимон токини рус аудиториясига англатиш йилида тиришиб, ўзи билмаган ҳолда тарихий миллий реалияни бузиб кўрсатади. Худди шунингдек, қорақалпоқ таржимонлари ҳам “токи”ни “такия” шаклида қорақалпоқ китобхонларига тақдим этар экан, улар ҳам “токи”ни асл маъносини қорақалпоқчада тўғри бера олишмаган. Туркман таржимони Ш.Чориев эса “токи” миллий кийим бошни туркманчага ўгиришда миллий реалияни ўзини берган ҳолда, фақат фонетик жиҳатдан мослаштириб, “токи” шаклида беришни маъқул кўради. Назаримизда, туркман таржимонининг ушбу принципи ўзини тўла оқлайди. Аммо таржимон матностада ушбу миллий кийим бошга изоҳ, шарҳ бериши лозим эди. Таржимон шуни назардан кочирган. “Юлдузли тунлар” романида тарихий шахслар ташқи портрет тасвирида учрайдиган миллий кийим-кечаклар, бош кийимлар бугунги кунда эски лексик қатламга айланиб улгурган. Шунинг учун, романнинг қардош туркий тилларга ва рус тилига таржимасида юқорида кўрсатилган баъзи бир жузъий ёки кўпол хатолар бўлиши табиий ҳол деб қаралиши керак. Аммо келажакда яратиладиган янги таржима нашрлар учун тадқиқотда кўрсатилган камчиликлар инобатга олиниши лозим деб ўйладик.

Адабиётлар

1. Қодилов П. “Юлдузли тунлар”. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 2018.
2. Қодилов П. «Йилдизлы гижелер». –Ашхобат: «Туркменистан» 1988,
3. Қодилов П. «Звездные ночи», перевод с узбекского Ю.Суровцева. –Москва: «Художественная литература», 1988.
4. Қодилов П. “Жулдузли тунлар”, Х.Жумашев. А.Садиков аудармасында –Н.: «Қарақалпақстан»,1983.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. – Тошкент:
6. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2008.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада Ўзбекистон халқ ёзувчиси Пиримкул Қодиловнинг “Юлдузли тунлар” романида тасвирланган тарихий ва миллий колорит масаласининг бадий таржимада акс этиши кийим—кечаклар ва қаҳрамон портрети мисолида таҳлил қилинган. Асосий объект сифатида “Юлдузли тунлар” романининг туркман тилига Шодурди Чориев таржимасидаги вариант танланган. Қиёслаш учун эса қорақалпоқ ва рус тилидаги нашр вариантлари ҳам кузатишлар асосида таҳлил қилинади.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется художественный перевод проблемы исторического и национального колорита, описанной в романе «Звездные ночи» народного писателя Узбекистана Пиримкула Кадырова, на примере одежды и портрета героя. Основной объект—туркменская версия романа «Звездные ночи» в переводе Шадурды Чарыева. На основе наблюдений сравнительно анализируются каракалпакский и русские варианты.

SUMMARY

This article analyzes the literary translation of the issue of historical and national color via describing the example of clothing and a portrait of the hero in the novel of "Starry Nights" by Uzbek folk's writer Pirimkul Kadirov. The main object is the Turkmen version of the novel "Starry Nights" translated by Shodurdi Choriev. For comparison, the Karakalpak and Russian editions are also analyzed on the basis of observations.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХӘМ ҚАЗАҚ ШАЙЫРЛАРЫ АЙТЫСЛАРЫНЫҢ ТЕКСТОЛОГИЯСЫ МӘСЕЛЕСИ

Б.А.Давлетов – филология илимлериниң кандидаты, доцент
Әжанияз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: қорақалпоқ шоирлари, текстология, етти иклим, ёзма адабиёт, вариант, фольклор аңғаналари, географик атамалар.

Ключевые слова: каракалпакские поэты, текстология, семь климатов, письменная литература, вариант, фольклорные традиции, географические термины.

Key words: karakalpak poets, textology, seven climates, written literature, variant, folklore traditions, geographical terms.

Қарақалпақ классикалық әдебияты тарийхын үйренгенимизде, бурыннан қарақалпақ шайырлары хәм қазақ ақындары менен әдебий байланыс, сондай-ақ усы еки халық арасындағы шайырлар айтысы жақсы жолға қойылғанлығы белгили екенлигин көремиз. Бул арқалы дәслеп XIX әсирде жасаған қарақалпақ классик шайыры Әжанияз Қосыбай улы хәм қазақ ақыны қыз Меңеш пенен айтысын көриўге болады. Бул дәстүр Әжанияздан кейин де даўам етип, XIX әсирдиң ақыры XX әсирдиң басында дәретиўшилик жактан хызмет еткен хәр бир шайыр алдына қойған максети фольклорлық дәстүрлерди үйренип, қәлиплесип киятырган жазба әдебияттың тематикасын халық турмысының реаллық тәрәплерин ашыўға

бағдарланылды. Қарақалпақ әдебияты ўәкиллери Қулымбет шайыр Әбиўбакир Кердери менен, Дәме Мансур менен бетпе-бет турып, айтысып, әдебиятта сөз искусствосы менен халық сүйип оқытуғын шығармаларын дәретти.

Усы атлары көрсетилген айтыслардың ишинде еки халықтың арасындағы байланыс, ең баслысы, сол дәўирдеги билимлендириўге хәм илимге бағдарланған айтыслардан есапланғаны “Қарақалпақ Қулымбет шайыр менен қазақ ақыны Әбиўбакир Кердери айтысы” болып есапланады. Айтыс баспасөзде биринши мәрте 1905-жылы Нигметжан Нигматуллин тәрәпинен «Әдебият Казакия» деген топламда дағазаланады. 1950-жылы илимпаз Н.Дәўқараев «Қарақалпақ әдебияты

тарийхының очерклері» деп аталған докторлық диссертациясында илимий шолыу жасап өтеді.

Қ.Айымбетовтың «Халық даналығы» атлы монографиясында усы айтысқа тоқталып өтеді.

Айтыс Ә.Пахратдиновтың «ХІХ ғасырдың ақыры ХХ ғасырдың басындағы қарақалпақ әдебиаты тарийхы» (1996) сабақлығында да берілген.

Құлымбеттің Әбиұбакирге жазған хатының тексти әдебиатларда хәр түрлі вариант пенен бериледи. Бирақ бир мазмунды қурайды. Мәселен, «Қарақалпақ фольклорының ХІІ томында 196-197-бетлерде:

Хұрметли сәлем жазаман,
Әбиұбакир моллаға,
Бир жасаған құдирет,
Сыйынаман аллаға,
Еситилген кулақтан
Бұлбилдің дауысы қала ма?

...Еситемен сол жақта,
Орынбар деген қала бар.
Бержағында қаланың
Кердери менен Тама бар.

... Кердериниң ишинде
Әбиұбакир атлы бала бар.
Бизиң жаққа хабары,
Горуғлы менен барабар.

Усы хатым жолықса,
Бизге жазып жибериң?

... оқып етсин тамаша.
Улық-кишик балалар.

... Бизде бираз елатбыз,
Сөз билетуғын дана бар,
Ыншаалла өзимде.

Жан билетуғын шама бар.
Улық затым қарақалпақ,

Өзим атым Құлымбет, - деп жазады. [6:196-197]

Н.Дәуқараевтың мийнетинде, Шығармаларының толық жыйнағы ІІІ томындағы 171-172-бетлерде бул хат төмендегише берилген:

«Хұрметли салам жазаман,
Әбиұбакир моллаға,
Көп жасаған данаға,
Бұлбилдің дауысы халыққа ысық,

Кимлер ашық болады, -
Ормандағы ғарғаға,

Бәрин саған айтпайман,
Жыйнаған сөзим толады,

Пар өгиз жеккен арбаға,
... Еситемен сол жақта,

Орынбоур деген қала бар
Бир жағында қаланың,

Кердери менен тама бар.
Кердериниң мәканы,-

Сары Қобда деген сала бар,
Кердериниң ишинде -

Әбиұбакир деген бала бар,
Бизиң жаққа хабары,-

Гөр оғлы бек бенен барабар
Урыу затым қарақалпақ,

Өзим атым Құлымбет. [4:171-173]

Қ.Айымбетовтың «Халық даналығы» мийнетиниң 50-53 бетлеринде бул хат былай бериледи:

Хұрметли сәлем жазаман,
Әбиұбакир моллаға,

Еситилген кулақтан,
Бұлбилдің дауысы қала ма,

Кимлер ашық болады,
Ормандағы ғарғаға.

Бәрин саған айтатын,
Жыйнаған сөзим толады,

Пар өгиз жеккен арбаға.

Құлымбет шайыр қосық жазыу менен бирқатарда қарақалпақ халық ауыз еки әдебиатын жыйнаушылар-

дан екенлиги сөз етиледі. Құлымбет шайыр Әбиұбакир кердери хақында мағлыұматқа ийе екенлигин көрсетеді.

... Еситемен сол жақта,
Орынбур деген қала бар.

Бир жағында қаланың,

Кердери менен тама бар.

Ол кердери мәканы,

Сары Қобда деген сала бар,

Кердериниң ишинде,

Әбиұбакир деген бала бар.

Бизиң жақта хабары,

Гөрүғлы бек пенен барабар.

... Табан, Изим арқалы.

Аманатты тапсырдым,

Жолламамды ала бар,

Урық затым қарақалпақ,

Өзим аты Құлымбет-

Хош болыңыз ағалар?! - деп бериледи. [2:51-52]

Айтыстағы тексттегі өзгерістердің пайдалы жақтары да Құлымбеттің хаты Әбиұбакир кердериге қалай барғанлығы гүмилжи сезиледи. Мәселен, Н.Дәуқараевта:

Табын Изим арқалы.

Бегректе тапшырдым,

Жоғалтпайын ала бар, - десе, [4:173]

Қ.Айымбетовта бул қатарлар:

Табан, Изим арқалы,

Аманатты тапсырдым

Жолламамды ала бар, - деп өзгертіліп бериледи.

[2:52]

Демек, бул жерде Құлымбет шайыр еки қазақ жигити арқалы Әбиұбакир кердериге хатты жибергенлиги анық айтылады.

Қ.Айымбетов та бираз басқаша талқыланады. Мәселен: Илимпаз «Құлымбет Хорезм менен Орынбор арасында жол қатнас туұралы, сол замандағы кәрұан жоллары. «Табан жол», «Изим жол» хәм т. басқа да географиялық атамалар туұралы айтады.

Табан, Изим арқалы,

Аманатты тапсырдым,

Жолламамды ала бар,

Урық затым қарақалпақ,

Өзим атым Құлымбет,

Хош болыңыз ағалар, -[2:52]

Әбиұбакир кердериниң Құлымбет шайырға жазған жууабын оқып қарасақ, Құлымбеттің жазған хатына үлкен хұрмет пенен қарап, халқының тарийхын қан-шелли дәрежеде билетуғынын сынап көреді:

Жолықтым хей, Құлымбет хатыңызға,

Таныстық хат жүзинде атыңызға.

... Урыуың қарақалпақ болады екен.

Түсиндим және улық затыңызға,

... Көп сәлем, Құлымбетке қарақалпақ,

Екеуіміз қарындасбыз ғұрпы ортақ

... Моллалар көп келеді тили жалпақ,

Билмейди, негизи бәри шорғақ,

Сорайман қарақалпақ ким болады?

Қанша журт Хорезмнің айналасы

Әнестен арғы атамыз берман қарай,

Қайсы улық болады екен ел ағасы?

Аржағың Аўған, Тәжик, Сарт, Түркмен

Нәсили қай орыннан, ким атасы?

Жети ықлым дәрья бар, шәхәрлер бар,

Төрт бөлим қайсы болады жер парасы,

... Қазақтың қайсы болады, алты алашы,

Кердери сораушы Әбиұбакир -[6:196]

Құлымбеттің Әбиұбакир кердериге жууабында шайыр Әбиұбакирге еки халықтың тууысқан екенлигин, жазған хатының кеш келгенлигин соның менен бирге еки халықтың жақсы тәрептерин нақыллап айтып береді:

Хат еттим Әбиүбәкиржан шырағым,
Туғысқан түбимиз бир шамшырағым,
Бир күн, бес жыл болды жазып едим,

Хабары быйыл болды хәм, шырағым,
Сөзинде ашшы да бар, душшы да бар.
Аударып бизиң елдин бөркин көркин,
Азырақ атпасаң да шанышкыладың.

Болады бизиң халықтың үлкен бөрки,
Болады жауырынлы толық көрки,
Кийеди жаз, ыссыда көйлеңке ушын.

Қыс күни киймесе де барды ерки.

Мығражда пайғамбарым нуры түскен,
Мәканым ол Хорезм жердің көрки. -[6:196]

Құлымбет шайырдың Әбиүбәкир кердериге жазған
жууабында еки халықтың тарихый шығысында
туғысқан халықлар екенлиги сөз етилген:

Қазақ пенен Қарақалпақ атасы бир,
Алты алаш, түркмен, қалпақ, қазақ, өзбек.

Алтау деп қырғыз естек айттым гөзлеп,
...Биликти кітаптардан таптым ізлеп.

Ким болса моңғал журты, қалмақ содан,
Мағанасын ушбуу сөзиң сорсаң бизден.

Бәршесин түуел айтқан шежире жоқ. [7:285]

Құлымбет шайыр Жети ықлым хақында сол ўақыт-
тағы диний билим хәм илимлердин түсиниги бойынша
жууап берген:

Жети ықлым жердің жүзи жети бөлим,
Айтайын билгенимди бул есаптын:

Төрт бөлим: үшеуі суу бири курғақ,
Қара жер суу үстінде турған зырлап,

Екинши - Қуддыс пенен Шам болады,
Үшинши - Бағдад, Фируз, Хинд болады.

Төртинши - Қырым, Рум деген шәхәр,
Ноғайлы түрли-түрли ел болады.

Бесинши – Шинма Шын хәм Қытай халқы,
Адамның ойы жетпей таң болады.

Алтыншы - Мәскеу менен Едил журты,
Шәхәрлери соныңдай мол болады.

Әдебиетлар

1. Алламбергенов К. Қарақалпақ әдебиятында айтыс. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1989.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1988.
3. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиеттануы атамаларының сөзлиги. -Нөкис: "Қарақалпақстан", 1994.
4. Дәуқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. III том. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1974. 171-172-б.
5. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қасиетлери хәм раўажланыу тарихы. -Нөкис: "Билим", 2004.
6. Қарақалпақ фолькоры. Көп томлық. XII том. Айтыс. 11 кітап. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1983. 196-197-б.
7. Пахратдинов Ә., Өтемуратова Х. XIX әсирдің ақыры XX әсир басындағы қарақалпақ әдебияты тарихы. -Нөкис: "Билим", 1995.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақалада қарақалпақ шоирлари ва қозоқ ақинлари айтышлари текстологияси қиёсий таҳлил қилинған. Құлымбет шоирнинг Абубакир Кердерига ёзған мактубининг матнлари ўрганилған. Айтышдаги матнлар ҳар хил адабиётларда турлича вариант билан берилиши илмий асослаб талқин қилинған.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается сравнительный анализ текстологии высказываний каракалпакских поэтов и казахских поэтов. Изучены тексты письма поэта Кулимба о Абубакире Кердери. Научно объяснено, что тексты представлены в разных вариантах в разных текстах.

SUMMARY

This article provides a comparative analysis of the testology of sayings of Karakalpak poets and Kazakh poets. The texts of the poet Kulimbet's letter to Abubakir Kerderi have been studied. It is scientifically explained that the texts are presented in different variants in different texts.

ЎЗБЕК МАРОСИМ ФОЛЬКЛОРИДА ТУХУМ БИЛАН БОҒЛИҚ МАГИК ҚАРАШЛАР

Л.А.Худайкулова – филология фанлари номзоди
ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти

Таянч сўзлар: анъана, маросим, тухум, тимсол, хомиладор, мифик тасаввурлар.

Ключевые слова: традиция, обряд, яйцо, символ, беременная, мифологические представления.

Key words: tradition, rite, egg, symbol, pregnant, mythological representations.

Маълумки, тухум – Ўрта Осиё халқларининг маросим фольклорида серпуштлик, серфарзандлик ва ҳосилдорлик ғоялари билан боғлиқ тимсолий ашё сифатида тасаввур қилинади.

Сурхон воҳаси аҳолиси маросим фольклорининг жанрлар таркиби умумўзбек фольклори анъаналари билан муштарак жиҳатларга эга бўлса-да, аммо ана шу

Жетинши - Чаржаў, Бухар, Хорезмлик.

Сораған жети ықлымың сол болады. [4:174-175]

Әбиүбәкир Құлымбет шайырдың хатында берген жууабында диний уғымлар менен илимий мағлыұматларды байланыстырып, дәлиллеп береді:

... Дүньяны топан суу қаплағанда,

Хәм Самлар кеме минип шыққан демлеп,

Нухтың Кинған уғлы тилиң алмай,

Қаламан деп тауға шығып өлген меңлеп,

Көп қәуим сол Кинғанның нәсيلي екен,

... Айтыпсаң жети ықлымның терисин жон деп.

Жети ықлым, Шәхәр, дәрәя мен айтайын.

Қулеке зейинің жетсе қара аңлап,

Өўели - Бабыл менен Ғажжам шәхәри.

Екинши - Индистанда ылғый саңлақ,

Үшинши - хийжаз, Йемен, Мекке болды.

Бир шети бул ықлымның Қафта болды,

Төртинши - Африка хәм Андалис.

О, Дияр, Мысыр шети тахта болды.

Бесинши атыз шәхәр Шам менен Рум,

Шәхәр аз жаратылған буннан бурын,

Алтыншы Түрк пенен Сахалиба.

...Жетинши Шан и Идилде ол Булғары,

Ақыры буны билмек уллы билим,

...Уллы Мухат пенен океаны. [7:286]

Жуумақластырып айтқанымызда, Құлымбет шайыр менен Әбиүбәкирдің айтысларын көріп шыққанымызда хәр-қыйлы баспаларда жарық көрген текстлерде жиберілген қәте-кемшиликлер дәуірлердин өзгериуі менен ушырасатуғын нызамлы қубылыс екенлигин, бул кемшиликлер айтыстың қунын түсирмейтуғынлығын айтып өтиуіміз орынлы. Бул айтысларды алдағы ўақытлары баспадан шығарғанда текстологиялық жұмыс ислеп, текстлердің қайта редакторланып жәриялануына итибар берилиуі зәрүр. Бул еки халықтың белгили шайырларының айтыслары арқалы ең жақсы пазыйлетлерди жаслардың санасына Уатанын сүйетуғын турақлылыққа, бир сөзлиликке үйретиуіге ерисемиз.